

Ewa Wójcik

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID: 0000-0001-8736-5130

Powojenne losy księgarzy lwowskich w świetle akt Komisji Weryfikacyjnej Związku Księgarzy Polskich

W 1939 roku Lwów był znaczącym centrum życia kulturalnego, dynamicznym ośrodkiem prasowo-wydawniczym, posiadał aktywne środowisko naukowe. Odbudowa pozycji Lwowa w okresie II Rzeczypospolitej po początkowym spadku jego roli z okresu autonomii galicyjskiej trwała dość długo, ale w latach 30. miasto mogło już śmiało konkurować z innymi ośrodkami Polski w zakresie organizowanych tu imprez kulturalnych, przedstawień teatralnych, wydarzeń filmowych, znanych w całym kraju audycji radiowych.

Lwów, stanowił drugi po Warszawie ośrodek wydawniczy w Polsce ze znacznym zapleczem drukarskim. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Książnica Atlas, Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych to firmy, których przedstawiciele wchodził w skład ogólnopolskich gremiów decydujących o układzie sił i podziale stref wpływów w zakresie wydawania podręczników szkolnych, książek naukowej i popularnonaukowej¹. Firmy z mocnymi podstawami finansowymi mogły podejmować wielotysięczne nakłady kolportowane w całym kraju. Zabrakło natomiast miejsca dla dawnych księgarni nakładowych, niejednokrotnie sięgających tradycjami XIX wieku, które jeszcze w latach 20. stanowiły podstawę lwowskiego rynku wydawniczego. W 1924 roku zmarł wydawca znakomitych wydań klasyki polskiej Alfred Altenberg, a w 1926 Kazimierz Stanisław Jakubowski znany w całej Polsce wydawca literatury szkolnej². Niespodziewana śmierć Stanisława Rogali Lewickiego w 1928 roku położyła kres prężnie działającego Instytutu Wydawniczego Lektor, którego początki sięgały jeszcze okresu wojennego. Filie Lektora w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Wilnie i Bydgoszczy świadczą o rozwoju firmy, która przez 10 lat wprowadziła na polski rynek wiele tytułów współczesnej

1 Lwiwska Nacionalnaja Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy [dalej LNB NAN], Oddział Rękopisów, fond 21, B-bo „Осц”, spr. 68 (I), Związek Księgarzy Polskich 1924–1929.

2 E. Wójcik, *Казімеж Станіслав Якубовський – львівський видавець шкільних підручників*, „Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотечнознавство та інформаційні технології” 2012, Вип. 7, s. 54–64.

literatury, głównie zagranicznej³. W 1937 roku zmarł nagle, w czasie walnego zebrania Związku Księgarzy Polskich⁴ w Warszawie, Józef Georgeon, właściciel księgarni muzycznej G. Seyfarth. Ze starego grona księgarzy, którzy po I wojnie światowej odbudowywali środowisko zawodowe i organizowali I Zjazd ZKP, żył już tylko Bernard Połoniecki, właściciel dużego przedsiębiorstwa księgarsko-wydawniczego, noszącego nazwę Księgarnia Polska, i Kazimierz Gubrynowicz, były właściciel zasłużonej firmy wydawniczej Gubrynowicz i Syn, która wraz z nazwą sprzedana została w 1934 roku Aleksandrowi Krawczyńskiemu. Warto przypomnieć, że z racji swego położenia geograficznego miasto było także silnym ośrodkiem wydawania książek i rasy w języku ukraińskim⁵.

We wrześniu 1939 roku zmieniła się sytuacja instytucji książki polskiej we Lwowie – niemieckie bombardowania spowodowały przestój w funkcjonowaniu wszelkich instytucji miejskich, w tym także tych związanych z jej produkcją i rozpowszechnianiem. Pracownicy książki, jak inni mieszkańcy miasta, zostali zmobilizowani w sierpniu, inni zgłosili się do obrony miasta, jeszcze inni zabezpieczali swoje miejsca pracy przed zniszczeniami. Generalnie miasto i jego mieszkańcy czekali na rozwój wypadków i szykowali się do obrony miasta, Lwów jednak został zajęty przez wojska sowieckie już 22 września 1939 roku. Wschodnie tereny kraju zostały włączone do Związku Sowieckiego.

Pierwsze tygodnie okupacji sowieckiej nie zapowiadały aż tak tragicznych zmian, jakie nastąpiły później w dziejach miasta, jego kulturze i nauce. Mieszkańcy Lwowa szybko zorientowali się w zamiarach nowej władzy, która z początku starała się zachować pewne pozory praworządności. Pracownicy książki polskiej podzielili los pozostałych mieszkańców – dotyczyły ich podobne represje, jak przejmowanie mieszkań, odbieranie majątków ziemskich, aresztowania, więzienie, wywózki na Wschód i śmierć. Postępująca sowietyzacja zmieniła oblicze miasta, a jego mieszkańcy żyli w ciągłej niepewności jutra, niektórzy podejmowali próby ucieczki na tereny zajęte przez Niemców, inni usiłowali przedostać się do Rumunii i na Węgry – zwłaszcza ci, którzy zakończyli ucieczkę przed zbliżającym się frontem akurat we Lwowie. Stali mieszkańcy miasta wierzyli, że wojna nie potrwa długo, i starali się przetrzymać ten trudny okres. Znacjonalizowane prywatne zakłady produkcyjne i instytucje państwowe nowa władza dostosowywała do struktury obowiązującej na terenie Związku Sowieckiego. Przejęto także wszystkie wydawnictwa i bazę poligraficzną po poprzednich właścicielach. W pomieszczeniach byłej Książnicy Atlas przy ul. Czarnieckiego 12, przemianowanej przez okupantów na Sowiecką, ulokowano filię, mającego centralę w Kijowie, Państwowego Wydawnictwa Mniejszości

3 Taż, *Stanisław Lewicki Rogala – bibliofil, wydawca, właściciel wypożyczalni książek, księgarz lwowski*, [w:] *Znani i nieznanymi międzywojennego Lwowa. Studia i materiały*, t. 3, red. M. i M. Przeniosło, Kielce 2011, s. 43–57.

4 Związek Księgarzy Polskich [dalej ZKP].

5 Zob. szerzej E. Wójcik, *Produkcja wydawnicza w wielonarodowym Lwowie – postulaty badawcze*, „Україна XX століття: культура, ідеологія, політика” 2015, Вып. 20, s. 277–291.

Narodowych USRR, która przejęła niemal całą pracę nad wydawaniem podręczników szkolnych oraz literatury pięknej i polityczno-propagandowej w języku polskim. Dyrektorem filii (dział polski i niewielki żydowski) został Rosjanin P.A. Putiłow-Rezenik. Kierownikiem działu polskiego mianowano komunistę Adama Adolfa Bromberga⁶. Wydawnictwo rozpoczęło pracę z początkiem 1940 roku i stało się największym nakładcą książek polskich na terenie Związku Sowieckiego. Zatrudniało około 40 pracowników, współpracowało z 60 autorami, zaś tłumaczeniem tekstów zajmowało się blisko 100 osób. Pracę podjęło także wielu przeciwników władzy sowieckiej zmuszonych trudną sytuacją finansową do współpracy z okupantem⁷.

Państwowe Wydawnictwo Mniejszości Narodowych USRR przejęło niejako rolę Państwowego Wydawnictwa Książek Szkolnych istniejącego we Lwowie od 1921 roku⁸. PWKS kierowane w tym czasie przez Józefa Zarembę⁹ przygotowane było do roku szkolnego 1939/1940. Wczesne przesłanie książek do magazynów w Warszawie i do hurtowni Gebethnera i Wolffa odegrało bardzo ważną rolę podczas okupacji sowieckiej, a następnie hitlerowskiej¹⁰, kiedy to zmierzając do uratowania zasobów książek PWKS, została zawarta fikcyjna umowa, na podstawie której Ossolineum miało je przejąć na własny rachunek. Umowa ta zawarta została dzięki inicjatywie Józefa Zaremby, Stanisława Pazyry, zastępcy dyrektora Wydawnictwa Ossolineum, i Antoniego Lewaka, jego dyrektora. Po powrocie do Warszawy Zaremba uzyskał oficjalny dokument od urzędującego jeszcze w końcu października kierownika Ministerstwa WRiOP Kazimierza Szelańskiego zatwierdzający antydatowaną umowę. Tak późna akceptacja tego porozumienia usprawiedliwiona została rzekomym zaginięciem w toku działań wojennych oryginalnych aktów w tej sprawie. Zgodnie z umową Ossolineum przejmowało pracowników i nakłady PWKS znajdujące się w Warszawie. Wpływy z rozprzedanych książek PWKS Ossolineum księgować miało na osobnym rachunku. Utrzymanie księgarni i jej personelu pokrywane miało być wpływami ze sprzedaży wydawnictw, po odtrąceniu na rzecz Ossolineum odpowiedniego rabatu. Ze względów konspiracyjnych wszelkie interesy PWKS na zewnątrz reprezentowało Ossolineum¹¹. Dzięki tej trafnej decyzji i sprawnie przeprowadzonej akcji, pod groźbą surowych kar ze strony władz okupacyjnych, zdołano zabezpieczyć i ukryć przed sowietami i hitlerowcami poważny

6 A. Głowacki, *Lwowska filia Państwowego Wydawnictwa Mniejszości Narodowych USRR 1940–1941*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 7, red. H. Kosętką, Kraków 2005, s. 290; T.P. Rutkowski, *Adam Bromberg i „encyklopedyści”*. *Kartka z dziejów inteligencji w PRL*, Warszawa 2010, s. 19–20. Adam Bromberg przed wojną był pracownikiem warszawskiej oficyny wydawniczej F. Hoesicka.

7 A. Głowacki, dz. cyt., s. 291.

8 Zob. szerzej: E. Wójcik, *Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych we Lwowie*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 6, cz. 1, red. J. Jarowiecki, Kraków 2003 s. 100–111.

9 Józef Zaremba funkcję dyrektora PWKS objął w styczniu 1939 roku.

10 J. Zaremba, *Było i tak. Wspomnienia*, Wrocław 1976, s. 203–204.

11 E. Wójcik, *Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych...*, s. 111.

majątek państwowy. W ten sposób uratowano zasoby wydawnictw PKWS i znaczną liczbę podręczników i lektur szkolnych, znajdujących się w magazynach firmy Gebethner i Wolff, która w czasie okupacji znalazła się pod niemieckim zarządem komisarycznym. Dokonała się przy tym pełna symbioza obydwu instytucji, która przetrwała cały okres okupacji. W latach 1943–1944 PWKS przygotowało do druku około 100 maszynopisów książek i podręczników szkolnych¹².

Po zagarnięciu Lwowa przez Sowieców we wrześniu 1939 roku poważną reorganizację przeszło Ossolineum. W 1940 roku status prawny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich został przez sowieckich okupantów zlikwidowany, zbiory znacjonalizowano, a sam zakład został wchłonięty przez Akademię Nauk USRR i stał się jej filią¹³. O ile Zakład funkcjonował prawie normalnie, tylko formalnie pod zarządem komisarza do spraw bibliotecznych W. Tkaczenki, o tyle Wydawnictwo zostało potraktowane jako przedsiębiorstwo przemysłowe – usunięto kilku pracowników, a w październiku 1939 roku aresztowano jego dyrektora Antoniego Lewaka, rzekomo za stłumienie strajku drukarzy w Ossolineum w 1938 lub 1939 roku¹⁴. Pozostali pracownicy, pomimo ciągłego braku funduszy na prowadzenie działalności, pracowali w Zakładzie przez cały okres okupacji sowieckiej i hitlerowskiej.

Upaństwowiona została też zasłużona firma pn. Drukarnia i Litografia Piller-Neumann we Lwowie, działająca w mieście od 1772 r. W 1939 roku kierowana przez Adama Neumanna zatrudniała 120 osób i należała do najlepiej wyposażonych i fachowo prowadzonych firm drukarskich w Polsce. Znacjonalizowano też wszystkie księgarnie, a ich właściciele zmuszono do znalezienia sobie zajęcia w innych funkcjonujących jeszcze placówkach, w archiwach, bibliotekach, introligatorniach lub zakładach produkcyjnych różnej specjalności. Dzięki uzyskanym zaświadczeniom z pracy można było uniknąć więzienia czy wywózki. Funkcjonowało nadal tylko kilka niewielkich antykwariatów przy ul. Batorego, większe podlegały nacjonalizacji. We Lwowie pod okupacją sowiecką funkcjonowało od czterech do pięciu państwowych firm wydawniczo-księgarskich wydających głównie książki w językach ukraińskim i rosyjskim. Ich nazwy trudne są dzisiaj do ustalenia, księgarze lwowscy w swoich życiorysach podają: „Księgarnia Kogiz” (ul. Czarneckiego 12), „Księgarnia i Antykwarnia O. Pohoreckiego” (ul. Batorego 2), „Księgarnia J. Foitika” (ul. Batorego 30), „Knyhotorg” (pl. Mariacki 1/9)¹⁵. Wielu byłych księgarzy i

12 Tamże.

13 M. Matwijów, *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946*, Wrocław 2003, s. 63.

14 Tamże, s. 35.

15 Biblioteka Narodowa [dalej BN], Archiwum Feliksa Pieczętkowskiego, sygn. Arch. F.P. 21, k. 619. Można tu znaleźć następującą informację byłego pracownika w firmie Michała Narczyńskiego: „Lokal poprzednio zajęty był przez owocarnię, na jakiej podstawie uzyskał właściciel zezwolenie na prowadzenie – nie wiadomo mi. Właściciel był podstawiony. Faktycznym właścicielem był księgarz lwowski Rubin. Byłem pomocnikiem księgarskim. Księgarnia prowadziła książki polskie będące na indeksie niemieckim”. Zob. też: E. Wójcik, *„Mól Książkowy” – Mojżesz Hersz Rubin antykwariusz lwowski*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki*,

pomocników księgarskich podejmowało pracę w tych firmach, co potwierdza dokumentacja zachowana w archiwum ZKP¹⁶.

Wybuch wojny niemiecko-sowieckiej 22 czerwca 1941 roku był zaskoczeniem zarówno dla Sowietów, jak i dla mieszkańców Lwowa. Bombardowania i częste alarmy lotnicze ponownie zdeorganizowały życie miasta, ludzie z ulgą patrzyli na uciekające w popłochu wojska sowieckie. Sytuację wykorzystali nacjonaści ukraińscy (OUN – Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów) próbujący przejąć wiele instytucji, w tym także kulturalnych. Już 2 lipca 1941 roku przejęli klucze od dyrektora Ossolineum Mieczysława Gębarowicza, zapieczętowali Zakład, postawili swoją wartę i nie wpuścili pracowników do pracy. Sprawę załatwiła wizyta Gustawa Abba, dyrektora Głównego Zarządu Bibliotek w Generalnym Gubernatorstwie, który nie pozwolił na przejęcie Zakładu. Szybko jednak okazało się, że represje ze strony aparatu hitlerowskiego będą równie dotkliwe jak za Sowietów. Dwa dni później, 4 lipca 1941 roku Niemcy rozstrzelali 21 profesorów na Wzgórzach Wuleckich, co dało początek dalszym represjom. Dotknęły one szczególnie ludność pochodzenia żydowskiego, dla której już we wrześniu 1941 utworzono getto w północnej części miasta na Zniesieniu, a w październiku tego roku obóz pracy przy ul. Janowskiej. To w tym obozie zginęli lwowscy antykwariusze Zygmunt Igel „król antykwariuszy lwowskich”, jego synowie Zygmunt jr i Lazarus Igel, liczni przedstawiciele klanu Bodeków, Rubinów i Menkesów.

W okresie okupacji hitlerowskiej Lwowa księgarnie znajdowały się w rękach niemieckich i ukraińskich. Istniały tylko cztery placówki polskie: Michała Kowalskiego przy ul. Legionów¹⁷, Aleksandra Krawczyńskiego przy ul. Trybunalskiej, księgarnia muzyczna G. Seyfarth (Rynek 24) i czwarta prowadzona przez volksdeutscha¹⁸ przy ul. Kazimierzowskiej¹⁹. W tych warunkach konieczna była ścisła współpraca wszystkich księgarzy i wydawców polskich w celu ratowania książki polskiej. Powstała konieczność powołania organu koordynującego poczynania całego księgarstwa w pracach nad odbudową kultury polskiej. W 1943 roku doszło do powstania wspólnej

czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku, t. 9, cz. 1, red. H. Kosętka, B. Góra, E. Wójcik, Kraków 2009, s. 130.

16 Archiwum Akt Nowych [dalej AAN], ZKP, sygn. 14, Komisja weryfikacyjna Związku Księgarzy Polskich i Polskiego Tow. Wydawców Książek (Protokoły z posiedzeń, sprawozdania, lista osób weryfikowanych). Kopie dokumentów z przebiegu prac Komisji Weryfikacyjnej posiadał Feliks Pieczętkowski, chociaż nie był jej członkiem. Razem z resztą spuścizny Feliksa Pieczętkowskiego zostały przekazane do BN jako Archiwum Feliksa Pieczętkowskiego. Autorka odwołuje się czasem do tych kopii, ponieważ zawierały odręczne notatki, których nie było w oryginałach w AAN.

17 K. Woźniakowski, *Jawna działalność wydawnicza w okupowanym przez Niemców Lwowie (1941–1944)*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX w.*, red. J. Jarowiecki [t. 3], Kraków 1996, s. 209–221.

18 Nazwisko nie zostało ustalone.

19 Biblioteka Gdańska PAN, Ms 5304, Zbiór archiwaliów osobistych Aleksandra Krawczyńskiego.

naczelnej komórki organizacyjnej – Tymczasowej Rady Księgarstwa Polskiego, która miała tę współpracę umożliwić²⁰.

Do czynnych działaczy Rady zamieszkałych poza Warszawą należał Aleksander Krawczyński, którego firma została znacjonalizowana przez Sowieców. Starania o ponowne otwarcie księgarni we Lwowie pod okupacją niemiecką zakończyły się dla tego księgarza sukcesem. Dzięki poparciu instytucji naukowych oraz pomocy Jana Gebethnera pod koniec 1943 roku zaczął działać Antykwariat Naukowy²¹. Jak wynika z zachowanej korespondencji, Krawczyński pozyskiwał wartościowe księgozbiory od ewakuujących się lub ukrywających lwowskich księgarzy i antykwariuszy²².

W lipcu 1944 roku Sowieci ponownie zajęli Lwów i ustanowili tu swoją administrację. Sytuacja wojenno-polityczna na ziemiach polskich, jak i żywione przez społeczeństwo polskie we Lwowie przekonanie, że Lwów po zakończeniu wojny znajdzie się w granicach państwa polskiego, rozwiane zostały pod koniec 1945 roku, kiedy pojawiły się pierwsze sygnały o ustaleniach konferencji jałtańskiej z lutego 1945 roku o przyszłym statusie Ziemi Wschodnich, w tym Lwowa²³. Nasilające się represje wobec Polaków, aresztowania członków Armii Krajowej, kolejne wywózki w głąb Związku Sowieckiego spowodowały, że coraz więcej lwowian zaczęło myśleć o opuszczeniu miasta. W maju 1945 roku zaczęła swoją działalność Komisja ds. Ewakuacji, która czuwała nad trudną akcją przesiedleńczą ludności polskiej. W porozumieniu z władzami sowieckimi wydawała karty ewakuacyjne, ewidencjonowała wyjeżdżających oraz ich mienie, rejestrowała liczbę polskich mieszkańców przeznaczonych do przesiedlenia²⁴. Ludność ładowano do wagonów wraz z ich ściśle ograniczonym mieniem i kierowano w trzech kierunkach: południowym (Kraków, Bytom, Gliwice, Opole, Wrocław, Kłodzko), północnym (Pomorze, Mazury) i środkowym (przez centrum kraju w kierunku na Szczecin). Agendą rządową sprawującą opiekę nad wysiedlanymi był Państwowy Urząd Repatriacyjny²⁵. Celem „repatriacji” było maksymalne rozproszenie lwowian po całym kraju, postrzeganych jako wrogi element. Ich losy można poznać dzięki licznym wspomnieniom i pamiętnikom, które masowo ukazywały się od 1989 roku. Były to często wznowienia wydań emigracyjnych mieszkańców Lwowa, których losy rzuciły na różne kontynenty. Pomimo tego rozproszenia repatrianci lwowscy wspierali się wzajemnie i organizowali w różnego rodzaju nieformalne stowarzyszenia, utrzymywali kontakty korespondencyjne.

20 S. Pazyra, *Z dziejów książki polskiej w czasie drugiej wojny światowej*, Warszawa 1970, s. 142–145.

21 Biblioteka Gdańska PAN, Ms 5307 i 5308, Korespondencja Jana Gebethnera i Aleksandra Krawczyńskiego z lat 1941–1943.

22 Biblioteka Gdańska PAN, Ms 5304...

23 M. Matwijów, *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996, s. 33–34.

24 Z. Lewartowska, *Polskie przesiedlenia – historia nieznaną*, [on-line:] <http://www.lwow.com.pl/przes2.html> – 10.12.2010.

25 Szerzej: D. Sula, *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*, Lublin 2002, s. 57–76, 123–142.

Jak już wspomniano, księgarze w Polsce podzielili los innych mieszkańców Lwowa. Ich trudny uchodźczy szlak możemy prześledzić dzięki dokumentacji Komisji Weryfikacyjnej ZKP zachowanej w zbiorach Archiwum Akt Nowych²⁶. Weryfikacji poddać się musieli wszyscy księgarze, którzy po wyzwoleniu chcieli podjąć pracę w zawodzie. Dokumenty z prac Komisji stanowią dziś źródło do poznania losów wojennych ludzi, którzy w okresie II Rzeczypospolitej związali swoje życie zawodowe z książką. Komisja Weryfikacyjna ZKP i Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek została powołana do życia uchwałą Walnego Zgromadzenia ZKP z dnia 23 września 1945 roku. Miała ona na celu przeprowadzenie weryfikacji, której zadaniem było: „(...) oczyścić zupełnie atmosferę z zarzutów, posądzeń czy plotek i usunąć ze społeczności księgarskiej wszystkie jednostki, którym pod względem etycznym i moralnym jako ludziom i jako Polakom postawione będą uzasadnione zarzuty”²⁷.

Lustracją objęto wszystkich pracowników książki, tj. wydawców, sortymentystów, właścicieli, pracowników wypożyczalni (wypożyczalników) i pomocników księgarskich²⁸. Prace Komisji trwały 3 lata, a ich udokumentowaniem są protokoły z posiedzeń, sprawozdania i listy osób weryfikowanych. Do protokołów dołączono opinie świadków powołanych przez Komisję, które decydowały o wydanej decyzji. Zachowana dokumentacja pozwala także na odtworzenie atmosfery uwarunkowanej sytuacją polityczną, jaka panowała podczas spotkań członków. Na czele Komisji Weryfikacyjnej, jako przewodniczący, stanął były dyrektor Książnicy Atlas dr Jan Piątek, a pozostałymi działaczami byli księgarze i wydawcy reprezentujący różne ośrodki wydawnicze: Aleksander Słapa, Ignacy Zarębski i Kazimierz Wyderko z Krakowa, Stanisław Tarkowski i Karol Wołczyński z Warszawy, Stanisław Kowalczyk i Mikołaj Libner z Łodzi, Wojciech Gruziel ze Skierniewic i Kazimierz Szymański ze Starachowic²⁹.

W tym miejscu warto zaznaczyć, że akta Komisji nie mogą być jedynym źródłem do badania losów księgarzy lwowskich, bowiem nie wszyscy z nich podejmowali pracę w zawodzie, często z powodu chorób nabytych w czasie okupacji lub podeszłego wieku. Wojny nie przeżył nestor księgarzy lwowskich Bernard Połoniecki, który pomimo sędziwego wieku czekał na jej zakończenie, odzyskanie znacjonalizowanego majątku i kontynuowanie działalności Księgarni Polskiej. Nie doczekał wyzwolenia, zmarł 1 lutego 1943 roku i pochowany został na cmentarzu Łyczakowskim³⁰. Z powodu wieku nie podjął też działalności Kazimierz Gubrynowicz, znany księgarz, wydawca i działacz związkowy, który po wojnie znalazł się we Wrocławiu i służył

26 AAN, ZKP, sygn. 14...

27 Tamże, artykuł 1. Zadania i zakres komisji weryfikacyjnej, s. 1.

28 Tamże.

29 Tamże, k. 3.

30 *Bernard Połoniecki – księgarz lwowski. Dzienniki, pamiętniki i listy z lat 1880–1943*, oprac. i wstęp M. Konopka, Warszawa 2006.

swoim doświadczeniem jako konsultant Biblioteki Muzeum Śląskiego³¹. Losy wojenne rzuciły Aleksandra Mazzucata, właściciela Księgarni Książka, do Anglii, gdzie kontynuował swoją działalność zawodową w otwartej w 1945 roku w Londynie małej polskiej księgarni sortymentowej połączonej z antykwariatem i działalnością wydawniczą pn. Alma Book Co Ltd³². Na emigracji pozostali też spadkobiercy firmy wydawniczej K.S. Jakubowski specjalizującej się w wydawaniu podręczników szkolnych Adam i Zygmunt Jakubowscy, których los rzucił do dalekiej Kanady³³. Z zagłady uratował się także znany i ceniony w świecie bibliofilów i kolekcjonerów antykwariusz Mojżesz Hersz Rubin, który po wojnie znalazł się w Tel Awiwie, gdzie prowadził w podnajętym kąciuku w wypożyczalni książek polskich Ewa Szyper przy ul. Allenby 32 stoisko bukinistyczne, a następnie sklep papierniczy³⁴.

Sytuacja polskiego księgarstwa nie była łatwa i nie sprzyjała powrotowi do zawodu szczególnie repatriantom, którzy w obcych dla nich miastach próbowali odbudować swoje firmy. Wielu wykorzystywało prywatne przedwojenne kontakty zawodowe czy rodzinną pomoc, zwłaszcza jeśli nie chciano trafić na tzw. Ziemię Odzyskane. Łatwiej było zdecydowanie tym, którym udało się wywieźć ze Lwowa książki, jak to było w przypadku Aleksandra Krawczyńskiego, Michała Kowalskiego czy Edwarda Klepackiego³⁵. Inni musieli zaczynać od zera, ich działalność opierała się głównie na handlu starą książką kupowaną od ludzi, którzy w trudnych powojennych czasach wyprzedawali się ze wszystkich cennych rzeczy. Konieczność stawania przed Komisją Weryfikacyjną ZKP miała umożliwić im działalność poprzez uzyskiwanie rabatu od wydawców, co praktykowano było przed wojną. Z reguły prośbę o pozytywną weryfikację wnosili księgarze, którzy już w drugiej połowie roku 1945 podejmowali działalność zawodową, najczęściej na bazie książek przywiezionych przez nich ze Lwowa. Ogółem weryfikacji poddało się 38 księgarzy lwowskich, którzy przed wojną lub w czasie jej trwania pracowali w zawodzie. Podobnie jak inni lwowianie najczęściej mieszkali we Wrocławiu, Katowicach, Opolu, Bytomiu, Gliwicach, Gdańsku i Łodzi. Niektórzy, korzystając z kontaktów rodzinnych, zamieszkali w Krakowie lub Warszawie.

Jako jeden z pierwszych, bo 12 lutego 1946 roku, weryfikacji poddał się Dawid Henryk Igel, który w czasie okupacji ukrywał się w Warszawie³⁶. Po wyzwoleniu otworzył w Łodzi przy ul. Piotrkowskiej 107 księgarnię i antykwariat pod okupacyjnym nazwiskiem Karol Wiśniewski. Zaczął działać z pewnym rozmachem, podjął

31 *Pamięci Kazimierza Gubrynowicza zasłużonego księgarza i wydawcy*, „Księgarz” 1958, nr 10, s. 241.

32 F. Pieczętkowski, *Aleksander Mazzucato*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa-Łódź 1972, s. 572.

33 Informacje od rodziny.

34 E. Wójcik, „*Mól Książkowy*”..., s. 125–133.

35 BN, Archiwum Feliksa Pieczętkowskiego, sygn. Arch. F.P. 14, Edward Klepack, k. 393 i.

36 AAN, ZKP, sygn. 33: Kwestionariusze rejestracyjne dla firm księgarskich. Układ alfabetyczny według miejscowości – Ł – 1945–1949, s. 174–175.

także akcją wydawniczą, ale władze komunistyczne zmusiły go w 1949 roku do zamknięcia księgarni i w konsekwencji do wyjazdu z kraju. Jesienią 1953 roku Igel otworzył w Tel Awiwie mały antykwariat w ciemnym i nieprzytulnym sklepiku, który prowadził tylko kilka tygodni, następnie przerzucił się na inną działalność. Zmarł w 1956 roku³⁷.

Także w Łodzi, ale jeszcze w grudniu 1945 roku, otworzył księgarnię Oświata przy ul. Piotrkowskiej 182 były pracownik D.H. Igla i M.H. Rubina Aleksander Artymiak, który podobnie jak jego byli pracodawcy cudem uniknął zagłady, jaka spotkała Żydów lwowskich³⁸. W powojennej Łodzi znalazło się również miejsce dla Romana Boguckiego, właściciela Składu Papieru i Księgarni Spółka, przy ul. Piotrkowskiej 165, założonej 1 stycznia 1946 r., byłego pracownika ukraińskiego antykwariatu J. Foitika we Lwowie³⁹.

Do Gdańska pod koniec listopada 1945 roku przybył Aleksander Krawczyński wraz z jedenastoma tonami książek. Opuszczał Lwów jako ostatni w tym mieście polski księgarz. Wśród towarzyszy podróży byli pracownicy Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza, ponieważ do tego transportu przydzielono Krawczyńskiego jako byłego pracownika biblioteki tej uczelni. Oprócz własnych książek przewoził Krawczyński prywatne biblioteki lwowskich profesorów⁴⁰. W 1946 roku prowadził firmę pod nazwą Księgarnia Gdańska i Antykwariat Naukowy przy ul. Grunwaldzkiej 66; pozytywny wynik weryfikacji uzyskał 20 stycznia 1948 roku. Nazwisko Krawczyńskiego pojawia się w dokumentacji ZKP jeszcze kilkakrotnie, przede wszystkim jako świadka. Jego autorytet zawodowy, ale i postawa, jaką wykażał się w czasie okupacji, budziła powszechny szacunek w środowisku⁴¹.

Ze swoimi książkami przybył do Bytomia wspomniany już Edward Klepacki, były pracownik Księgarni Oświata (Blaustein i Flecker) i Księgarni Książka A. Mazzucata, więzień sowiecki, w czasie okupacji przez miesiąc pracownik firmy Michała Kowalskiego. Już 3 grudnia 1945 roku otworzył własną księgarnię, w której zaopatrywali się także lwowscy repatrianci⁴². Pozytywnie zweryfikowano katowickich księgarzy Waława Bembnowicza, właściciela Spółdzielni Wydawniczej Meta, i Michała Narczyńskiego, właściciela Spółdzielni Wydawniczej Wiedza⁴³. Obaj panowie znani byli ze swojej przedwojennej działalności w kole lwowskim ZKP, w którym reprezentowali macierzystą firmę Książnicę Atlas. Handlem książek w Katowicach

37 E. Wójcik, *Zawodowe kontakty lwowskiego antykwariusza Zygmunta Igla w świetle zachowanych źródeł archiwalnych*, „Roczniki Biblioteczne” R. 54, 2010, s. 158; zob. też, R. Löw, *Pod znakiem starych foliantów*, Kraków 1993, s. 75–76.

38 R. Löw, dz. cyt., s. 43–44.

39 Tamże, s. 47–48.

40 A. Krawczyński, *Na wozie i pod wozem*, „Literary” 1964, nr 7, s. 26–27.

41 AAN, ZKP, sygn. 14..., s. 21, 79.

42 BN, Archiwum Feliksa Pieczętkowskiego, sygn. Arch. F.P. 14, s. 393.

43 AAN, ZKP, sygn. 29: Kwestionariusze rejestracyjne dla firm księgarskich. Układ alfabetyczny według miejscowości – K – Kł, (1945–1949), [br. numeracji], s. 79–80.

zajmował się także lwowianin Władysław Słowik, związany przed wojną z Księgarnią Polską B. Połonieckiego, w czasie okupacji sowieckiej z ukraińską Knyhotorg, a podczas niemieckiej – z dawną drukarnią należącą do B. Połonieckiego⁴⁴.

Do zniszczonej Warszawy przyjechał oficer Wojska Polskiego ppłk Adam Adolf Bromberg, który także zgłosił się do Komisji Weryfikacyjnej. W latach 1932–1936 był pracownikiem Książnicy Atlas, w czasie okupacji sowieckiej, jak już wspomniano, kierował działem polskim Państwowego Wydawnictwa Mniejszości Narodowych USRR, w 1947 roku warszawskim wydawnictwem Prasa Wojskowa. Jako poręczyciela wskazał Jerzego Borejsz⁴⁵.

Ocenie Komisji poddali się także księgarze, którzy nie zdecydowali się w powojennej Polsce na samodzielną działalność i obejmowali posady w tworzących się państwowych instytucjach książki. Nowe władze poszukiwały sił fachowych do powstających wydawnictw i księgarń, oferując dobre warunki finansowe, często kierownicze stanowiska. Dawny właściciel lwowskiej Księgarni Wydawniczej i Sortymentowej Stanisław Malinowski od 1949 roku był cenionym dyrektorem Państwowej Składnicy Księgarskiej w Warszawie, swoim dawnym pracownikiem wystawiał dobre opinie i często oferował pracę⁴⁶. Kierownikiem państwowej Księgarni Spółdzielni Wydawniczej Czytelnik w Gdańsku-Wrzeszczu został Władysław Hołoszkiewicz, były pracownik Polskiego Towarzystwa Księgarń Kolejowych RUCH, następnie księgarni Gubrynowicza i Książnicy Atlas⁴⁷. Państwową posadę w gdańskim oddziale Czytelnika przyjął też Michał Winnicki, od 1909 roku pracujący w Księgarni Polskiej B. Połonieckiego⁴⁸. W oddziale opolskim Czytelnika znalazł pracę Feliks Głowacki, który w czasie wojny pracował w legalnej firmie Michała Kowalskiego⁴⁹, a w Chorzowie kierownikiem Spółdzielni Wydawniczej Książka i Wiedza został Zdzisław Jasieniak, były pracownik Księgarni Polskiej B. Połonieckiego⁵⁰. Dyrektorem administracyjnym i członkiem zarządu wrocławskiej państwowej Książnicy Atlas został Jan Treter, związany z tą firmą od 1921 roku, w czasie wojny pracował jako profesor państwowej Szkoły Handlowej Wyższego Stopnia z polskim językiem wykładowym⁵¹. Z Krakowem swoje życie zawodowe związał Marian Szatan, wieloletni pracownik Księgarni Ossolineum we Lwowie, który przed wojną w 1938 został przeniesiony do oddziału krakowskiego,

44 Tamże. Zob. też BN, Archiwum Feliksa Pieczętkowskiego, sygn. Arch. F.P. 21, k. 852.

45 AAN, ZKP, sygn. 44: Kwestionariusze rejestracyjne dla firm księgarskich. Warszawa. Układ alfabetyczny według nazwisk – A-Ki, 1945–1949, s. 47–50.

46 AAN, ZKP, sygn. 19, Komisja Weryfikacyjna, Weryfikacja księgarzy w Związku z ich działalnością w okresie okupacji hitlerowskiej. Kwestionariusze, Lit. P-Ż, 1948, s. 76–80.

47 AAN, ZKP, sygn. 27: Kwestionariusze rejestracyjne dla firm księgarskich. Układ alfabetyczny według miejscowości – 1945–1949, [br. numeracji].

48 BN, Archiwum Feliksa Pieczętkowskiego, sygn. Arch. F.P. 33, k. 1033.

49 Tamże, sygn. Arch. F.P. 8, k. 227.

50 Tamże, sygn. Arch. F.P. 12, k. 329.

51 Tamże, sygn. Arch. F.P. 21, k. 975.

tu przetrwał okupację niemiecką i nadal pracował w swojej dawnej firmie. Po wojnie od stycznia 1947 roku kierował Księgarnią Spółdzielni Wydawniczej Wiedza, będącą oddziałem warszawskiej Centrali⁵². Tutaj także znalazł pracę w Księgarni Ossolineum na Podwalu jako kierownik frontu Kazimierz Jarema, przedwojenny pracownik księgarni A. Krawczyńskiego, znacjonalizowanej w 1940 roku⁵³. W Warszawie kierownikiem księgarni został właściciel Księgarni Lwowskiej Rudolf Schweitzer, który w 1947 powrócił z długiego szlaku wojennego, który rozpoczął 13 września 1939 roku. W ankiecie weryfikacyjnej, w rubryce, co robił w czasie wojny, podał tylko: „służba w Armii Polskiej”⁵⁴. Takie samo stanowisko otrzymał też Edward Turkiewicz, którego losy zaprowadziły do Bytomia, gdzie pracował w Spółdzielni Wydawniczej Książka. Swoje szlify zawodowe zdobywał we Lwowie w księgarniach Naukowej, Towarzystwa Szkoły Ludowej, A. Krawczyńskiego i Malinowskiego⁵⁵.

W dokumentacji Komisji pojawiają się także inne nazwiska lwowskich księgarzy, którzy jednak nie poddali się weryfikacji ZKP, ale byli świadkami swoich kolegów. Dzięki temu dowiadujemy się o ich wojennych losach we Lwowie. Mowa tu o Henryku Łopieńskim juniorze, synu znanego księgarza lwowskiego, działacza organizacji księgarskich, właściciela Księgarni Pedagogicznej; po śmierci ojca w 1943 roku próbował utrzymać firmę. Po wojnie jako repatriant trafił do Bytomia. Inni, jak Michał Bokajło i Stanisław Długosz, trafili do Wrocławia, a Feliks Głowacki do Opola. Wszyscy podejmowali próby wznowienia działalności wydawniczej, księgarskiej, najczęściej jednak antykwarycznej. Pomału jednak rezygnowali z samodzielnej pracy, kończył się bowiem „czas dopuszczenia do odtworzenia przedwojennego układu wydawniczego i księgarskiego”, kiedy nowe państwowe instytucje książki nie były jeszcze w stanie spełnić swoich zadań⁵⁶.

Dokumenty weryfikacyjne stanowią dziś znakomity materiał do odtworzenia sytuacji polskiego powojennego księgarstwa, atmosfery tamtych lat, kiedy na zgliszczach II wojny światowej powoli próbowano odbudować rynek polskiej książki. O tym, jak pracowała Komisja, z jakimi problemami musiała się borykać i jakie miała możliwości sprawcze, świadczyć może weryfikacja księgarza lwowskiego Michała Kowalskiego, który jako pierwszy poprosił o ocenę swojej działalności okupacyjnej. Po przeprowadzeniu procesu weryfikacyjnego, zebraniu opinii świadków, zgromadzeniu potrzebnej dokumentacji 29 stycznia 1946 roku Komisja orzekła, że

Ob. Michał Kowalski, księgarz ze Lwowa, obecnie posiadający księgarnię i wydawnictwo w Katowicach, w okresie okupacji prowadząc na terenie Lwowa księgarnię

52 AAN, ZKP, sygn. 31, Kwestionariusze rejestracyjne dla firm księgarskich. Układ alfabetyczny według miejscowości – Kr, 1945–1949, s. 16–17.

53 BN, Archiwum Feliksa Pieczętkowskiego, sygn. Arch. F.P. 11, k. 318.

54 Tamże, sygn. Arch. F.P. 28, k. 816.

55 Tamże, sygn. Arch. F.P. 33, k. 984.

56 S.A. Kondek, *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 1993, s. 15.

i wydawnictwo, swoim postępowaniem niegodnym Polaka i niezgodnymi z etyką metodami pracy przyniósł ujmę zawodowi księgarskiemu, wobec czego nie jest godnym być członkiem Związku Księgarzy Polskich⁵⁷.

W zaleceniach Komisja Weryfikacyjna poleciła Zarządowi Głównemu ZKP skreślenie ob. Michała Kowalskiego z listy członków i rejestru księgarskiego bez prawa powrotu, zawiadomienie o powyższym orzeczeniu wszystkich członków organizacji księgarskich, podanie orzeczenia Komisji Weryfikacyjnej do wiadomości właściwych władz i urzędów, a w szczególności tych związanych z produkcją i rozpowszechnianiem książki, podanie orzeczenia Komisji Weryfikacyjnej do wiadomości publicznej⁵⁸. O dalszych losach Michała Kowalskiego czytamy w sprawozdaniu z prac Komisji:

Rozpatrywano kwestionariusz M. Kowalskiego z Katowic, któremu szereg osób postawiło poważne zarzuty z jego działalności we Lwowie w okresie okupacji. Po bardzo skrupulatnym i żmudnym przewodzie, który trwał około roku, Komisja jednogłośnie orzekła skreślenie go z listy członków, dowiódłszy, że jako Polak, księgarz i kupiec postępowaniem swym w okresie okupacji przyniósł ujmę zawodowi księgarskiemu⁵⁹.

Kowalski zaskarżył orzeczenie do władz administracyjnych i rozpoczął się proces odwoławczy, który przechodził przez różne instancje, zakończył się dopiero 20 stycznia 1948 roku, i dowiódł, że Komisja właściwie nie miała żadnych uprawnień. Weryfikacja Michała Kowalskiego okazała się najtrudniejszą sprawą przeprowadzoną przez Komisję, zarówno ze względów formalnych, jak i czysto ludzkich. Świadkowie bardzo często zasłaniaли się utratą pamięci, próbowali tłumaczyć postępowanie Kowalskiego warunkami okupacyjnymi panującymi we Lwowie, wskazywali na pozytywne strony działalności oskarżonego. Co ciekawe, sam Kowalski jako pierwszy zgłosił się do Komisji Weryfikacyjnej po ocenę jego działalności konspiracyjnej, żeby jak twierdził, uwolnić się od różnych plotek rozpowszechnianych na jego temat. W miarę upływu czasu świadkowie byli coraz bardziej wstrzemięźliwi w ocenach, pojawiali się tu również „jacyś panowie w mundurach”. Wygląda na to, że w związku z nasileniem się prześladowań przez Urząd Bezpieczeństwa świadkowie nie chcieli brać udziału w tego typu weryfikacjach. W tej sytuacji nie powinien dziwić fakt, że w styczniu 1948 roku Michał Kowalski został pozytywnie zweryfikowany – jego nazwisko znajduje się na liście dołączonej do protokołu z 20 stycznia 1948 roku⁶⁰. Jakie były przyczyny zmiany decyzji, nie wiadomo, tym bardziej

57 AAN, ZKP, sygn. 15, Komisja Weryfikacyjna w sprawie Michała Kowalskiego posądzonego o współpracę na rzecz Niemców w okresie okupacji hitlerowskiej we Lwowie. Orzeczenia, protokoły, zeznania, korespondencja – 1945–1947, Protokół III Posiedzenia Komisji Weryfikacyjnej ZKP odbytego w Warszawie, dn. 29 stycznia 1946.

58 Tamże.

59 Tamże.

60 K. Woźniakowski w przywołanych już tu artykule pt. *Jawna działalność wydawnicza w okupowanym przez Niemców Lwowie (1941–1944)*... szczegółowo opisuje jawną działal-

że zasiadający w Komisji Weryfikacyjnej i świadkowie, m.in. Feliks Pieczętkowski, Aleksander Krawczyński, Henryk Łopieński, Marian Szatan, Michał Bokajło, Feliks Głowacki, należeli do grona ludzi cieszących się dużym szacunkiem w środowisku księgarskim.

Wszyscy pozostali księgarze lwowscy, którzy poddali się weryfikacji, przeszli ten proces pozytywnie. Dokumentacja zachowana w zbiorach Archiwum Akt Nowych dotyczy okresu od końca 1945 roku do początku roku 1949. Umacniająca się nowa władza komunistyczna wzmacniała nadzór nad wszelkimi instytucjami i ruchem związkowym. Nasilały się represje skierowane przeciwko „wrogom” władzy ludowej, utrudniano działalność wszelkiej własności prywatnej. Jedną po drugiej zniknęły z rynku te niewielkie prywatne wydawnictwa i księgarnie, ich właściciele zaczęli szukać miejsca w państwowych placówkach związanych z produkcją książki. Kres działalności Komisji Weryfikacyjnej zamyka także okres istnienia małych firm księgarskich, często połączonych ze składem materiałów piśmienniczych, zatrudniających najczęściej od 1 do 5 osób, które w pierwszym powojennym okresie odegrały znaczącą rolę w zaspokajaniu potrzeb czytelniczych pokolenia wojny.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych [ANN]:

Związek Księgarzy Polskich [ZKP]:

- sygn. 14, Komisja Weryfikacyjna Związku Księgarzy Polskich i Polskiego Tow. Wydawców Książek (Protokoły z posiedzeń, sprawozdania, lista osób weryfikowanych);
- sygn. 15, Komisja Weryfikacyjna w sprawie Michała Kowalskiego posądzonego o współpracę na rzecz Niemców w okresie okupacji hitlerowskiej we Lwowie. Orzeczenia, protokoły, zeznania, korespondencja – 1945–1947;
- sygn. 19, Komisja Weryfikacyjna, Weryfikacja księgarzy w Związku z ich działalnością w okresie okupacji hitlerowskiej. Kwestionariusze, Lit. P-Ż, 1948;
- sygn. 27, Kwestionariusze rejestracyjne dla firm księgarskich. Układ alfabetyczny według miejscowości – 1945–1949;
- sygn. 29, Kwestionariusze rejestracyjne dla firm księgarskich. Układ alfabetyczny według miejscowości – K-Kł, (1945–1949);
- sygn. 31, Kwestionariusze rejestracyjne dla firm księgarskich. Układ alfabetyczny według miejscowości – Kr – 1945–1949;

ność wydawniczą Michała Kowalskiego w okupowanym Lwowie. Autor nie znał jednak dokumentów weryfikujących pracę Kowalskiego we Lwowie. Niemniej warto przytoczyć jego opinię: „Oficyna nie ogłaszała żadnych publikacji służących hitlerowskiej propagandzie...[...]. Z pewnością zaś nie sposób wymienić Wydawnictwa Księgarni Michał Kowalski w jednym szeregu z jednoznacznie potępionymi przez podziemie polskojęzycznymi firmami niemieckimi w rodzaju Wydawnictwa Nowoczesnego, Wydawnictwa Polskiego, »Literky«, Wydawnictwa Glob czy »Steru«, s. 217.

sygn. 33, Kwestionariusze rejestracyjne dla firm księgarskich. Układ alfabetyczny we-dług miejscowości – Ł – 1945–1949;

sygn. 44, Kwestionariusze rejestracyjne dla firm księgarskich. Warszawa. Układ alfabetyczny według nazwisk – A–Ki (1945–1949).

Biblioteka Gdańska PAN:

Ms 5304, Zbiór archiwaliów osobistych Aleksandra Krawczyńskiego;

Ms 5307 i 5308, Korespondencja Jana Gebethnera i Aleksandra Krawczyńskiego z lat 1941–1943.

Biblioteka Narodowa [BN]:

Archiwum Feliksa Pieczętkowskiego:

sygn. Arch. F.P. 1–35.

Lwowska Nacjonalna Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy [LNB NAN], Oddział Rękopisów:

fond 21, B-bo „Occ”, spr. 68 (I), Związek Księgarzy Polskich 1924–1929.

Opracowania:

Bernard Połoniecki – księgarz lwowski. *Dzienniki, pamiętniki i listy z lat 1880–1943*, oprac. i wstęp M. Konopka, Warszawa 2006.

Głowacki A., *Lwowska filia Państwowego Wydawnictwa Mniejszości Narodowych USRR 1940–1941*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki*, t. 7, red. H. Kosętka, Kraków 2005, s. 288–306.

Kondek S.A., *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 1993.

Krawczyński A., *Na wozie i pod wozem*, „*Litery*” 1964, nr 7, s. 26–27.

Lewartowska Z., *Polskie przesiedlenia – historia nieznaną*, [on-line:] <http://www.lwow.com.pl/przes2.html> – 10.12.2010.

Lów R., *Pod znakiem starych foliantów*, Kraków 1993.

Matwijów M., *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996.

Matwijów M., *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946*, Wrocław 2003.

Pamięci Kazimierza Gubrynowicza zasłużonego księgarza i wydawcy, „*Księgarz*” 1958, nr 10, s. 241.

Pazyra S., *Z dziejów książki polskiej w czasie drugiej wojny światowej*, Warszawa 1970.

Pięczętkowski F., *Aleksander Mazzucato*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 572.

Rutkowski T.P., *Adam Bromberg i „encyklopedyści”. Kartka z dziejów inteligencji w PRL*, Warszawa 2010.

Sula D., *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*, Lublin 2002.

Woźniakowski K., *Jawna działalność wydawnicza w okupowanym przez Niemców Lwowie (1941–1944)*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX w.*, red. J. Jarowiecki, [t. 3], Kraków 1996, s. 209–221.

Wójcik E., „*Mól Książkowy*” – *Mojżesz Hersz Rubin antykwariusz lwowski*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 9, cz. 1, red. H. Kosętka, B. Góra, E. Wójcik, Kraków 2009, s. 125–133.

- Wójcik E., *Państwowe Wydawnictwo Ksiązek Szkolnych we Lwowie*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 6, cz. 1, red. J. Jarowiecki, Kraków 2003, s. 100–111.
- Wójcik E., *Produkcja wydawnicza w wielonarodowym Lwowie – postulaty badawcze*, „Україна XX століття: культура, ідеологія, політика” 2015, Вип. 20, s. 277–291.
- Wójcik E., *Stanisław Lewicki Rogala – bibliofil, wydawca, właściciel wypożyczalni ksiązek, księgarz lwowski*, [w:] *Znani i nieznani międzywojennego Lwowa. Studia i materiały*, t. 3, red. M. i M. Przeniosło, Kielce 2011, s. 43–57.
- Wójcik E., *Zawodowe kontakty lwowskiego antykwarium Zygmunta Igła w świetle zachowanych źródeł archiwalnych*, „Roczniki Biblioteczne” R. 54, 2010, s. 151–165.
- Wójcik E., *Казімеж Станіслав Якубовський – львівський видавець шкільних підручників*, „Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології” 2012, Вип. 7, s. 54–64.
- Zaremba J., *Było i tak. Wspomnienia*, Wrocław 1976.

The post-war fate of Lviv booksellers in the light of the files of the Verification Commission of the Polish Booksellers Association

Abstract

The subject of the study is the fate of Lviv booksellers who were dispersed across the whole Poland within its new borders as a result of repatriation. Some of them went to the Recovered Territories (mainly to Wrocław, Bytom, Gliwice, Gdańsk, and Opole), while others went to Łódź, Cracow, and Warsaw. The end of the Lviv bookmaking era began during the Soviet occupation when large companies were nationalised and replaced with state-owned companies based on publishing houses, bookstores, and printing houses taken from their owners. Well-deserved establishments disappeared from the market. Under the German occupation, there were only four legal publishing houses offering books in Polish. In post-war Poland, the situation of Lviv booksellers who tried to reactivate their activities was difficult. Limitations on the amount of property possible to carry along meant that only a few managed to take scarce book collections, while the rest had to start from scratch. They established small bookstores and stationery stores and undertook publishing activities. Some of them took jobs in state institutions, encouraged by good financial conditions and managerial positions. Those who wanted to remain in the profession had to undergo verification by the Polish Booksellers Association. The preserved documentation of the work of the Commission is a valuable source for research on the beginnings of the reconstruction of the publishing and bookkeeping movement in post-war Poland and the fate of Polish booksellers during World War II.

Keywords: bookselling, Lwów, Polish population transfers, sovietisation of Eastern Europe.